Piotr Gruszczynski

Nem a sors a bűnös

BESZÉLGETÉS KRZYSZTOF WARLIKOWSKIVAL

Krzysztof Warlikowski

Stefan Okolowicz felvétele

GRUSZCZYNSKI: *Honnan ered a világban a rossz? Az ember okozza? Vagy az, ami az emberek között történik? Avagy egy természetfölötti világ, amelyet Shakespeare az emberek, az emberi cselekvések lehetséges alibijeként ábrázolt?*

WARLIKOWSKI: A természetfölötti világ mindig biztonsági szelep; arra utal, hogy a dolgok máshonnan erednek, és az embert egy távoli világ determinálja.

G.: *Macbeth megtér a háborúból. Adott volna az alkalom, hogy elfelejtse a háborút, és lám, a bűnök mégis ekkor kezdődnek.*

W.: Igen, így kellene hogy legyen. Az emberek túl vannak a háborún, a katonák hazatérnek, végre eljött a béke, az ember megbékélhet. Mégis az üresség az erősebb: az űr, amely a háború után maradt, a dekadencia, a hitetlenség. Vajon miféle ember az, aki a háború után még mindig ölni akar? Talán önmagának szeretne bebizonyítani valamit?

Vége a háborúnak. És felmerül a kérdés: mi legyen ezután? Ki legyek én magam? Megmaradt az energia, bizonyos háborús energiafölösleg. Fel lehetne használni az élet folytatására vagy bármi másra. És mégis: megjelenik a depresszió, a dekadencia. Ebben a helyzetben nagyon könnyű rossz irányba billenteni a világot, a tétlenség, az önpusztítás felé. Minél művészibb alkat Macbeth, minél fogékonyabb, minél szenvedélyesebb, minél több az útján a valószínűtlenség, annál erősebb lesz benne – már a háború folyamán is –sorsának előérzete, a sokféle determinizmus. Ezért kell az embernek bizonyos idő, hogy a háborút lemossa magáról. Csak így állhat ki újra civilként az élet elé, így döntheti el, miféle életet válasszon; ez a választás mellesleg korántsem abszolút szabad. Macbeth motiváltsága tehát összefügg az érzékenységével. Ezt különösen a második részben láthatjuk, az elsőt inkább a cselekvés tölti ki. Nem tudjuk, milyen árat fizetett rendíthetetlenségéért, azért, hogy ő legyen a legbátrabb, a legjobb katona, a legkétségbeesettebben elszánt, az, aki a legtöbb ellenséggel végez. Macbeth már a kezdettől outsider, halála nem eichmanni halál. Itt másfajta emberről van szó.

A *Macbeth* rendezése közben Ceauşescura gondoltam, és arra, ahogy elbántak vele: öljük meg az öreget, mert ki tudja, mit forral a feleségével együtt. Féltek tőle, még akkor is, amikor megölték. Az emberiség mindig tehetetlen volt a szörnyetegekkel szemben; az irracionalitás aspektusa kerekedett felül, a helyzetet valamiféle démonizmus határozta meg. Ugyanez történik Macbeth esetében is.

G.: *Mennyi idő telik el a háborúból való visszatérés és a dráma vége között?*

W.: Nem tudom. Úgy gondolom, sok-sok év, talán egy negyedszázad is.

G.: *A gyilkosságok eszerint hosszú időszakot fognak át.*

W.: Úgy van. Nem egymás után elkövetett bűnökről van szó, amelyek könnyen leleplezhetnék. Először egy férfi, aztán egy nő, aztán másvalaki; valaki elárulja, másvalaki elmenekül. Mindez lassan megy végbe, nem egyetlen éjszaka alatt. Nem gyilkosságsorozatról van szó, hanem magukban álló vállalkozásokról.

G.: *Nagyon fontos, amit mondasz. A színház ritmusában ugyanis mindez nagyon rövid idő alatt megy végbe, ezért aztán úgy képzeljük, hogy a gyilkosságok egymás után, nagyon gyorsan esnek meg. Ha szétterítjük őket az időben, még nehezebb megérteni őket, mivel nem számolhatunk a gyilkosságra való hajlam, a gyilkolási láz mozzanatával.*

W.: Az idő először rövid, a háború sietős, aztán egyszer csak leáll az egész, az ember kezd hozzászokni, öregedni kezd. Előadásom végén Lady Macbeth kiszikkadt öregasszony. A gyilkosságok hosszú éveket vettek igénybe. Macbethnek időre volt szüksége, hogy beletanuljon szerepébe, és királyként uralkodjon.

G.: *Tehát hosszú életű volt.*

W.: A drámának ilyenek az arányai. Nem a háborút, nem ezt a hisztérikus gépezetet ábrázolja, hanem

* Krzysztof Warlikowski lengyel rendező az idén Európa-díjat kapott.

egyedi hősök lassú megfigyeléséből rakódik össze. Shakespeare szempontjából Macbeth vagy Hamlet pontosan meghatározott személyiségek, királyok, a nagy, a leghíresebb királyok közül valók, és a dráma azért érdekes, mert feltárja polgári arculatukat. Lehettek-e ezeknek a nagy drámáknak a hősei közönséges átlagemberek? A konvenció szerves része volt, hogy a dráma, ha rólunk volt mondanivalója, királyokról szóljon. A kortársaknak tehát az a feladatuk, hogy leemeljék ezeket az alakokat a talapzatukról, kiemeljék őket a nyeregből.

G.: *Nem ellentétes ez Shakespeare szándékával?*

W.: Nem tudom. Az ő korában a legfontosabb néző a király volt; saját páholya volt, a játék egy meghatározott személynek szólt, és talán ez volt benne a legpikánsabb, hiszen így a játszók közvetlenül a rendszerrel ütköztek. Ma viszont sokkal jobban érdekel bennünket, mire képes egy közönséges ember ebben a helyzetben. Akármelyikünk lehet Hamlet vagy Macbeth.

G.: *Mi tölti ki Macbeth életét a nagyszámú gyilkosságon és a tanúk eltakarításán kívül? Van más is, ami foglalkoztatja?*

W.: Igen – a magány halmozódása. A fokozódó elszigetelődés Lady Macbethtől. Figyeld meg, hogy még az egymással való kontaktust is elvesztik. A magány nőttön-nő, az élet az elkövetett bűnök miatti lidércnyomás és a figurára csukódó semmi között hányódik. Ne felejtsük el, hogy Macbeth gyilkosságait már elejétől fogva állandó reflexió, a vég kezdetének előérzete kíséri. Az előadáshoz sok filmet használtam fel, Fritz Lang *A Nibelungok*ját, Billy Wilder *Sunset Boulevard*ját, mert úgy éreztem, a történteket csak olyan ember viselheti el, aki át meg át van itatva művészettel. Macbeth halála, az általa elkövetett öngyilkosság szerintem kreatív aktus. Kezdettől nem tudhatjuk, hogy a jóslat milyen mértékben vetíti ki a saját képzeteit; Macbeth halála ezért gyökerezik az alkotás szférájában. Egy adott pillanatban függővé vált a jóslattól, szüksége volt valakire, aki mindent megmond, mindent megnevez; nem akart bizonytalanságban lebegni. Az egymást követő jóslatok biztonságot, néhány évre szóló garanciát adtak neki.

G.: *Na és a boszorkányok? Ők természetfölötti lények volnának?*

W.: Semmiképpen. Ha így tekintenék rájuk, elismerném egy másik világ létezését; én pedig semmi ilyet nem akartam állítani, azt akartam, hogy ez a hit irracionális legyen. Mert az irracionális hit hatására harcolnak a keresztényekkel az arabok, emiatt állítják szembe egymással a civilizációkat. Nincs itt semmi objektíven létező.

G.: *De a te Macbethed hitt a természetfölötti világ létezésében, teátrálisan kihasználta, biztosra vette, hogy be tud avatkozni az ember életébe.*

W.: Ha a színházban megmutatom a természetfölötti világot, az vakmerő, de egyszersmind kényelmes megoldás. Beszélhetek róla, a létező benyomását kelthetem. Csakhogy ezt a világot nem jelenéseken, hanem embereken át kell megmutatni, máskülönben siralmasan hatna.

A *Bakkhánsnők*ben például az istenek emberi alakot öltöttek, a néző embereket látott. Krisztus parabolájában is az embert látjuk, és Istennek, az isteni természetnek a lényegét egyes-egyedül Krisztus metaforikus cselekvésein át kell megértenünk. Én mindig arra törekszem, hogy az istenit mindenekelőtt emberileg mutassam meg. A boszorkányok a háború gyermekei voltak, a holttestekkel borított utakon kóborló prostituáltak. A jelenség egyszerre volt objektív és szubjektív, a háborúból hazatérő katonák valóban találkozhattak vele. Továbbá az a véleményem, hogy Macbethnek a boszorkányokkal való találkozásai tökéletesen elütnek egymástól. A második találkozást az iránytűjét vesztett Macbeth élénkebben képzeli el és éli át. Most már hisz benne, hogy van bizonyos hatalma, és hiszi, hogy létezik valahol egy világ, amely üzenni akar neki. Az első találkozás talán még reális; talán még igazi, kimaszkírozott, ijesztő lányokkal találkozik, esetleg a háború áldozataival...

G.: *De mi az, ami ekkor mozgatja?*

W.: Felvetődik bennem, hogy talán éppen a háború pusztítása. Nem tudom, mi a háború. A forrásmunkák olyan rengeteg számadatot és dátumot sorolnak fel. De lehetetlen, hogy az egymás életére törő emberek összecsapása, a találkozás egy élő emberrel, akiből ki kell vágnunk egy darab húst, el ne fojtsa a világról való normális gondolkodást. Egyébként miért a férfinak kell katonáskodnia? A katonaság természetesebb állapota a férfinak, mint a nőnek? És hogyan csomagolhatjuk a háborút filozófiába? Hogyan teremthetünk a gyilkos küzdelemhez elveket, becsületkódexet? Miről van itt szó? Ezeket a szabályokat állítólag még a második világháborúban is tiszteletben tartották: a Vöröskereszt és bizottságai mindenütt megfordultak, és jóváhagyták az egyes nemzetek harci módszereit. Honnan ez az egész képtelenség? Honnan ez az elmélet, amely fölment bennünket, és módot ad rá, hogy ne minősüljünk puszta barbároknak, akik örökös kielégületlenségükben folytonosan a hódítás, a terjeszkedés állapotában vannak?

G.: *Macbethet tehát a külső körülmények determinálták volna?*

W.: Úgy gondolom, ez lehetséges. A kommunista rendszerben tizenkilenc évesen be kellett vonulnom. Nem akartam két évet elvesztegetni az életemből, ez elképzelhetetlen volt számomra. És Macbethnek hadba kellett vonulnia.

G.: *Macbeth tehát nem hordja önmagában a rosszat. Eszerint a külső körülmények – a háború, a hadsereg – felmentik?*

W.: Azt nem. Talán eleve megvannak a hajlamai. De vajon elmondható, hogy az egyik ember rosszabbnak születik, mint a másik? Ez túl olcsó magyarázat volna. Azok, akik meg akarják könnyíteni maguknak az életet, gyakran mondják: én a rossz démona vagyok, nem cselekedhetem másként. Macbethben is él egyfajta destruktivitás. Nézd csak meg az amerikai filmekben a Vietnamból való hazatérést. Csupa sérült ember, harci akarat nélküli, destruktív, öngyilkos hajlamú. A háborúból hazatérő ember hiheti, hogy ura a maga akaratának, hogy valamiért küzd, hogy a dolgoknak van valami értelmük, de tudat alatt már nincs ereje a konstruktív élethez.

G.: *Lady Macbeth nem járt a háborúban, nem sorozták be, mégis rossz. Személyisége a békét teremtő nő képének emblematikus tagadása.*

W.: Igaz. De képzeljük el, hogy egy férfi azt mondja szerető feleségének: „Ide figyelj, komoly esélyem van

Jelenetek Warlikowski Macbeth-rendezéséből (Schauspielhaus Hannover)

rá, hogy sokra vigyem, segítened kell!" Lehet, hogy az asszony először nemet mond, de utána átgondolja a dolgot, és úgy dönt, lojális lesz a férjéhez, és nem fosztja meg reményeitől. Különös függőség ez. Az asszonynak vigyázatosan kell eljárnia; úgy kell a cél felé törekednie, hogy közben meggyőződéssel hiszi: ha nemet mond, vége kettős létezésüknek, az együttélésüknek. Amellett ha valakinek eláruljuk a gondolatainkat, az hatásában olyan, mintha az egész világ előtt kiáltanánk ki. Ha egyszer belekóstoltunk ebbe az őszinteségbe, és nem ütköztünk ellenállásba, akkor a gondolat elveszíti a maga démoniságát, és köznapivá válik.

Az én szememben a *Macbeth* egy tízéves háborúról szól, amelyből a hős úgy tér haza, mint Odüsszeusz. Az asszony már túl idős ahhoz, hogy gyermekeket szüljön (vagy talán voltak gyermekei, de meghaltak?), és egyszer csak megpróbálkozik vele, hogy megemelje a házasság adrenalinszintjét. Macbeth a háború neveltje, aki megnyerte a maga háborúját, függetlenül az utána elkövetett gyilkosságtól. A Lady, úgy lehet, azt gondolja: meddő vagyok, nem szültem neki gyerekeket, így hát a társa, a barátnője leszek. A *Macbeth*-előadások gyakran egy házaspárról szólnak: egy férfiról és egy becsvágyó asszonyról. De akkor miért *Macbeth* a darab címe? Shakespeare *Lady Macbeth*nek is nevezhette volna. A figura nem egyértelmű. Nem egy ambíció fűtötte, mindenre kész megéráról van szó. Nincs ellenálló ereje. Azt mondja, a meggyilkolt áldozat az apjára emlékezteti. Nem viseli el a terhet, és összeroppan.

G.: *De ha az egész vállalkozásuk igazolható, honnan ered a rossz?*

W.: A háborút követő dekadens időszakból, a háború egyik áldozatából, egy egyensúlyát vesztett emberből, a puszta tehetetlenségből és tétlenségből.

G.: *Más szóval Macbeth sodorja bele a feleségét a gyilkosság mechanizmusába?*

W.: Nem, nem erről van szó. A Lady szerelemből cselekszik, hogy megmentse kettősüket, hogy maga mellett tartsa a férfit, és hogy legalább ezen a téren kielégítse, ha már nem képes arra, ami a férfinak a legfontosabb. Mert Macbeth szenvedélyesen szeretett volna gyermeket. Ezért van az, hogy a jóslatokban már az

Matthias Horn felvételei

első perctől jelen van Banquo és a fia. Ez Macbeth tudatalattijában gyökerezik.

G.: *Végső soron igencsak komor családi história ez.*

W.: Ha környezetünkben megfigyelünk ilyen párokat akár még művészkörökben is, ha látjuk, hogyan segítik egymást, hogyan működik bennük a becsvágy, valóban rábólinthatunk, hogy itt egy családi históriáról van szó.

G.: *Te is hasonló, kölcsönös ösztönzésen nyugvó művészi kapcsolatban élsz?*

W.: Azt gondolom, hogy az ilyen kapcsolat bizonyos értelemben elvakít. Nagyon sok erőt és energiát ad, másfelől azonban veszélyes lehet; annak ellenére, hogy mindig azt remélem, tisztességes úton közelítem meg a célt. Az ember megérzi, mely pontig tisztességes, és mikor kezd el hazudni. Ha a becsvágy fontosabb mozgatóerő lesz, mint az emberi fájdalom, amelyet ki kell fejeznünk, akkor hazudni kezdünk. Ez a különbség a forma és a tartalom közt. A rendező a tartalomért küzd, véleményt akar mondani a világról, és nem az a célja, hogy képet fessen a világról. Ezért jótékonyak a megsokszorozott energiák: felhalmozódnak, és átragadnak a színészekre. Hollywoodban újra párosok alakulnak ki: a rendező és az ő színésznője.

G.: *Ezért vetítettél a* Macbeth*ben részleteket a* Sunset Boulevard*-ból, ebből a hollywoodi gyilkossági történetből?*

W.: Úgy éreztem, Lady Macbeth tébolya Gloria Swansonénak felel meg. Amikor letartóztatják, úgy érzi: végre már nem kiöregedett, elfelejtett sztár többé, hanem új filmet forgat. Ő is hitt a szerelemben, a párhuzamos sorsokban. Macbeth is egy sokkal idősebb asszonnyal kötötte össze sorsát, és ez meghatározza érzelmeit. Sokkal jobban szeretem, ha a dolgok az emberekből indulnak ki, és nem a sorsból, a predesztinációból.

G.: *Ha egy rossz előadás a természetfölötti világot eleveníti meg, Shakespeare ódon boszorkány- és kísértetmesék szerzőjévé válik. Holott maguk a szövegek és saját kulturális ismereteink is arról vallanak, hogy az emberi tudat ötszáz évvel ezelőtt sem különbözött túlságosan a maitól.*

W.: Ez igaz. Senki sem mondhatja tehát, hogy a *Macbeth* színrevivőinek hinniük kell a boszorkányokban. Számomra ez megemészthetetlen. A legkevésbé sem érdekel, hogy rémséges varázsformulákon át vagy a fantázia függvényében mutassam be őket.

G.: *Akkor egyáltalán mire jók ezek a boszorkányok? Nem lehet, hogy konvencióról van szó, a Shakespeare korabeli nézők igényéről?*

W.: Talán idegborzolónak szánták őket? Bizonyos rendezők mind a mai napig így fogják fel a kérdést, a következmények nem izgatják őket. Engem a legjobban az bosszant, amikor csak úgy feltálalják nekem ezeket a jóságos vagy gonosz boszorkányokat, és nem mondják meg, miről van szó. Vajon a rendező egy másfajta rendnek veti alá magát, abban a hitben, hogy ennek a rendnek a mi világunkban is jelen kell lennie – avagy csak gúnyolódik, ironizál? Az én szememben a boszorkányok Macbeth bensejében működnek.

G.: *A fejében?*

W.: A fejében és részben a valóságban, meg abban a szellemi állapotban, amelybe a háború juttatta. Mint a legjobb háborús filmekben, például Francis Ford Coppola *Apokalipszis most*jában, amelyben az emberek magáig a pokolig, a félelem kvintesszenciájáig jutnak el, belebódulnak a bálványokba, az áldozati szertartásokba, a primitív, rítusokkal kísért törzsi viselkedésbe. (Ugyanez egyébként megtalálható Goldingnál, *A Legyek Urá*ban is.) Brando jelenetére gondolok a borjúval az *Apokalipszis most*ban. Nagyon közel kerülünk a boszorkányokhoz, a jelenésekhez, a jövőbe látó istenekhez. Annál is inkább, mert ez felment a felelősség alól, és a bűnt a jóslatra hárítja.

G.: *Macbeth azt hallotta, amit hallani akart. És neked mi az álláspontod a természetfölötti világgal és annak metafizikai titkaival kapcsolatban? Léteznek boszorkányok és szellemek?*

W.: Nem tudom, de inkább szkeptikus vagyok. Szívesen hinnék egy bizonyos energiában vagy a holtak lelkében. Nem tudom. Lehet, hogy ezt a kérdést későbbre tologatom, nehogy azonnal válaszra vagy döntésre kényszerüljek.

G.: *Soha nem ért olyan élmény, amely hívővé tett volna?*

W.: Szeretnék mindent, ami az életemben történik, bizonyos rend és szükségszerűség alapján látni. Igen. Szeretném, ha a világon harmónia lenne.

G.: *Bizonyítékod nincs rá?*

W.: Csupán egyetlenegy, ami az emberek között jön létre: valamiféle irracionalitás, valamilyen emberiség-egyház, valamilyen isten megszületése.

G.: *Amit most mondasz, nem vonatkoztatható* A dibuk*ra. Azt mondod, nem érzed a holtak jelenlétét, nem hiszel bennük. Akkor hogyan hozhattál létre egy olyan előadást, amely a szellemek bűvhatásáról szól?*

W.: A kettő nem egészen ugyanaz. *A dibuk*ban egy bizonyos létezés előtti állapot vonzott, az a gondolat, hogy a szerelmesek egyetlen testben találkoznak. Vannak lelkek, amelyek már a születés előtt ismerik egymást, és találkozásuk aztán az életben is megismétlődik. A lélekvándorlás, az már más téma. Nemrég valaki azt mondta nekem, hogy valamelyik korábbi életemben nő voltam. Mellesleg kicsit aggaszt, hogy mi mind, akik ismerjük egymást, egy előző életben ennyire közel álltunk egymáshoz. Lehetséges ez? De magam különböző helyeken különböző energiákat érzek, egy-egy személy jelenlétét vagy távollétét. Miféle teret alkotnak a lengyelországi zsidó temetők? Vajon senki sincs ott, mert senki sincs, aki élne?

G.: *És mi a helyzet Istennel?*

W.: Keresem a bizonyítékokat, amelyek a létezése mellett szólnak.

G.: *Valóban ezt keresed?*

W.: Ezt, de nem rögeszmésen.

G.: *És találtál már valamit?*

W.: Nem tudom.

G.: *A lengyel katolikusok útját jártad: hitoktatásban részesültél, áldoztál stb. Mikor támadtak kétségeid?*

W.: Tizennyolc éves koromban. Világos volt a fejem, és faggatni kezdtem magam. Találkoztam protestánsokkal, majd buddhistákkal. Az egyházat nagyon gyöngének éreztem, a nagyon egyszerű emberek vallásának, amely kizárólag arra törekszik, hogy az embereket az engedelmesség állapotában tartsa, főképp tilalmak révén. Az én szememben az egyház kompromittálta magát, és úgy éreztem, a kereszténység mind a filozófia, mind a teológia szempontjából kidolgozatlan. Nemrég egy barátom esküvője alkalmából tizenöt év óta először jártam templomban, és megtapasztaltam, hogy a művelt ember az egyház ellensége. Minden bizonnyal azért, mert sokkal többet sejt, mint amennyit egy paptól megtudhat.

G.: *A temetésekkel is ugyanúgy vagy, mint az esküvőkkel?*

W.: Temetésen nem jártam.

G.: *Teszel-e különbséget az egyház mint intézmény és a vallás között?*

W.: Protestáns szempontból az egész egyház nevű elmeszülemény kompromittálva van.

G.: *És mi a helyzet az evangéliumokkal?*

W.: Valaha olvastam, de ma már nem olvasom őket. Valamilyen már-már reformátori tiltakozás ébredt bennem. Mire való ez a sok kép, ez a töméntelen szent, ezek a hozzátoldások, amelyek már-már a láthatatlanságig kompromittálják a Legfelső Lényt? Ez a Lény a hívők többsége számára nem létezik. A vallásosság veszélyes, mert alibit ad az élethez. Az élet elég rövid, és mindig van valami ilyenféle alibink: a munka, a színház, a küldetés. Itt művész vagyok, ott meg hívő. Csupa alibi. Veszélyeknek kellene kitenni magunkat, fenyegetéseknek, legalább időről időre. Nekem is volt egy örök alibim: a munka. A színházi munka személyes kérdések, kétségek, állásfoglalások láncolata. Egyre több távolságtartással gondolok bizonyosfajta alibikre, köztük a vallásra.

2005

FORDÍTOTTA: SZÁNTÓ JUDIT

Krzysztof Warlikowski: *Théâtre écorché*. Actes Sud, 2007. Piotr Gruszczynski interjúsorozata Warlikowski Shakespeare-rendezéseiről.

Tarján Tamás

Cinterem

WILLIAM SHAKESPEARE: MACBETH

Az utolsó jelenetek egyikétől gondolatban visszapergetve a Katona József Színház előadása hívebben mutatja magát, mint kopársága folytán néha egészen az érvelés, átvezetés hiányáig lecsupaszított, szaggatott linearitásában. A Macbethet játszó Hajduk Károly és a Macduffot alakító Lengyel Ferenc térdig, derékig egy veremben állva ütlegeli egymást. Tompán puffanó cséphadaróval. A trónját gyilkosságsorozat árán megszerző, mostanáig bitorló király és a becsületes, de sorsa uralásában gyenge, rosszul számító skót nemes nem érdemli ki, hogy vitézekhez méltóan karddal vívja végső párharcát. A vékonypénzű, szálkásan inas Macbeth (aki már hisztérikus felajzottsággal átlátta vesztét) és a bajnoki termetű, igaza tudatában tántorít-